

Lola JALILOVA,
Buxoro davlat universiteti Ingliz adabiyotshunosligi kafedrasida dotsenti, PhD
E-mail:l.j.jalilova@buxdu.uz
Nargiza XAYDAROVA,
Buxoro davlat universiteti magistranti
E-mail:n.g xaydarova@buxdu.uz

BuxDU dotsenti, PhD M.B. Ahmedova taqrizi asosida

BADIIY PERSONAJ-OBRAZ – ASAR MARKAZIY ELEMENTI SIFATIDA

Аннотация

Ushbu maqolada badiiy asarning markaziy elementlaridan biri bo‘lgan obraz va obrazlilik tushunchasi tahlil qilinadi. Personajlar yaratish tamoyillari tahlil qilinadi, qahramonlar turlari ingliz va o‘zbek adabiyoti misolida ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: Badiiy personaj, obrazlilik, individual personaj, xarakter, obraz, tip, personaj.

ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ ОБРАЗ-ПЕРСОНАЖ КАК ЦЕНТРАЛЬНЫЙ ЭЛЕМЕНТ ПРОИЗВЕДЕНИЯ

Аннотация

В данной статье анализируется понятие образа и образности, которое является одним из центральных элементов художественного произведения. Анализируются принципы создания персонажей, рассматриваются типы героев на примере английской и узбекской литературы.

Ключевые слова: Художественный характер, образность, индивидуальный персонаж, характер, образ, тип, персонаж.

ARTISTIC CHARACTER-IMAGE AS THE CENTRAL ELEMENT OF THE WORK

Annotation

This article analyzes the concept of image and imagery, which is one of the central elements of an artistic work. The principles of creating characters are analyzed, the types of heroes are considered on the example of English and Uzbek literature.

Key words: Artistic character, imagery, individual personage, character, image, type, personage.

Kirish. Badiiy asar strukturasi markaziy elementi konflikt bo‘lib, uni muallif tanlagan personajlar yaratadi. Aynan ular, individual personajlar va shaxslar individual, konkret, ular orqali umuminsoniylik, umumiylik namoyon bo‘ladi. Ular muallif g‘oyalarining tashuvchisi yoki muxolifi, zamon ruhining so‘zlovchisi sifatida faoliyat yuritadi. Bu ularning kuchi va san‘atning ulkan ijtimoiy ahamiyatining manbaidir. Xarakterning bunday obrazini yaratish uchun yozuvchi real insonlarning real xususiyatlaridan foydalanadi, ularni o‘z ongida xarakter-tipga, xarakter-umumlashmaga aylantiradi.

Asosiy qism. Obraz tushunchasi xarakter tushunchasi bilan bog‘liq bo‘ladi. Lekin obraz xarakterga nisbatan keng tushuncha bo‘lib, xarakter obrazning mukammallashgan, turli xususiyatlari aniq ko‘rinib to‘rgan, individual xususiyatlari kashf etilgan obrazdir. Har qanday obraz xarakter bo‘la olmaydi, lekin har qanday xarakter obraz sanaladi. Xarakterning juda mukammallashgan ko‘rinishi esa, ya‘ni xarakterga xos xususiyatlarni butun to‘laligi bilan aks ettiruvchi individuallashtirilgan shaxs obrazi tip deyiladi. Shuning uchun badiiy tip hamma vaqt, hamma sharoitda o‘z mukammalligini saqlaydi. Shunday qilib, obraz adabiy asarda yozuvchining turmush tajribalari va inson xakteri ustida olib borgan kuzatishlarini, kishilarga bo‘lgan munosabati, fikr va qarashlarini badiiy ifodalashning o‘ziga xos usulidir. Yozuvchi inson xakterini aks ettiradi, tipik xakterlarni tipik sharoitlarda yaratadi, ma‘lum bir davr va sotsial guruh uchun xarakterli bo‘lgan voqealarni individuallashtirilgan tipik obrazlar orqali yoritadi. Shu tarzda adabiy asarda tipiklikni ifodalaydi. Demak, adabiy asarda tipiklik tushunchasi turli tarixiy davrlarda hayotiy voqealar, ma‘lum kishilar guruhi

uchun xarakterli xususiyatlarni yorqin ifodalovchi narsa, hodisa yoki shaxsni anglatadi.

Badiiy asardagi qismlar, obrazlar va badiiy vositalarning muayyan g‘oyaviy maqsadga xizmat qiladigan tartibda joylashishi, ularning tasvirdagi mezon va muvofiqligi kompozisiya deb ataladi. Kompozisiya asosiy badiiy vositalardan biri bo‘lib, u yozuvchining g‘oyaviy maqsadi asosida tanlangan hayotiy voqea-xodisalarni tasvirlashga, personajlarning o‘zaro aloqa va munosabatlarini izchil bayon etishga xizmat qiladi. Agar asarda yozuvchi maqsadi, g‘oyaviy pozitsiyasi izchil va aniq bo‘lmasa, kompozitsiyasi mukammal chiqmaydi. Shuning uchun badiiy asardagi har bir detal, epizod yoki vosita doim biror narsaga xizmat qiladi, bir-biri bilan uzviy bog‘langan bo‘ladi. Ayniqsa, asar kompozitsiyasida materiallarning izchillik bilan joylashtirilishi muhim ahamiyatga egadir. Materiallarning joylashtirilishini bilish esa yozuvchining badiiy mahoratini bilishga yordam beradi. Badiiy asarda materiallarning izchillik bilan tartibli joylashtirilishidan tashqari, ularning hajmiga ham ahamiyat beriladi[1].

Badiiy asarda ayrim materiallar asosiy, ayrimlari ikkinchi darajali tarzda beriladi, ba‘zi obrazlarning tashqi qiyofasi, fikr va histuyg‘ulari, yashash sharoitlari batafsil, ba‘zilariniki esa qisqa tarzda yoritiladi.

Obraz san‘at va adabiyotning obrazlar vositasida voqelikni aks ettirish haqidagi asosiy tushunchasidir. Adabiyot va san‘at voqelikni obrazlar vositasida aks ettirar ekan, har bir asarda tasvirlangan narsa, predmet yoki ishtirok etuvchi shaxslar keng ma‘noda obraz deyiladi. Ammo obraz termini san‘at va adabiyotda biroz chegaralangan ma‘noda-faqat insonga nisbatan qo‘llaniladi. Chunki obyektiv hayotdagi hamma narsa inson izmida ekan, demak, adabiyot va san‘atda

ham inson obrazi yetakchilik qiladi. Obraz termini xuddi shu ma'noda obrazlilik tushunchasining eng muhim o'zak qismini tashkil etadi. Shunga ko'ra, adabiyotda ishlatiladigan qahramon, adabiy tip, obraz - xarakter, obraz-personaj kabi terminlar ma'nodosh tushunchalar bo'lib, ular kishilarning jamiyat va tabiat bilan bog'liq holdagi badiiy tasviridan iboratdir.

Yaratilgan obrazning yorqinligi o'quvchilarga ta'sir qiladi, ularga personajni tanishtiradi, unga o'mak bo'ladi. Voqelikdan olingan obraz mustahkamlanib, boyib qaytadi, muallif sezgan ijtimoiy taraqqiyot tendensiyasini uning faol obraziga aylantiradi. Shunday qilib, markaziy personajlarni tanlash va ularni joylashtirish asar yaratish jarayonida eng hal qiluvchi daqiqadir. Ishonchlilik ular kirgan konfliktning ijtimoiy ahamiyatiga - g'oyaviy ta'sir etuvchi kuchiga bog'liq[2].

Adabiy tanqidchilikda asardagi qahramonlarni ko'rsatish uchun bir nechta atamalar qo'llaniladi: xarakter, obraz, tip, personaj. Personaj va obraz - bu yozuvchi tomonidan qanchalik chuqur va chinakam tasvirlanganidan qat'i nazar, asarda ko'rsatilgan shaxsni belgilaydigan tushunchalar.

Xarakter ancha konkret tushunchadir, agar asarda tasvirlangan shaxs yetarli darajada to'liqlik va aniqlik bilan tasvirlangan bo'lsa, uning ortida ijtimoiy xatti-harakatlarning o'ziga xos normasi seziladi. Asarda o'nta qahramon, aktyor va faqat bitta yoki ikkita qahramon bo'lishi mumkin. O'z navbatida, har bir xarakter tip emas. Ingliz adabiyotida qahramonlarni tasvirovchi "character", "hero" yoki "heroine", "protagonist", "antagonist" kabi tushunchalar mavjud. Ingliz tilidagi "character" o'zbek tilidagi "qahramon", "personaj" tushunchalariga mos: "any representation of an individual being presented in a dramatic or narrative work through extended dramatic or verbal representation"[3].

"Hero" yoki "heroine" atamaları o'quvchida qiziqish va hamdardlik uyg'otadigan markaziy qahramon uchun ishlatiladi. Qahramon axloqiy me'yorlar, chidamlilik va qat'iyatlilik, jasorat kabi ijobiy fazilatlariga ega - "A hero or heroine is the central character who engages the reader's interest and empathy. A hero traditionally has positive characteristics such as high ethical standards, perseverance, and courage"[4].

"Hero" atamasidan ko'ra "protagonist" termini neytraldir, ya'ni asar asosiy qahramonini bildiradi. "Protagonist is a neutral term denoting simply the main character of a work"[5].

"Antagonist" atamasi esa "protagonist", ya'ni asosiy qahramon bilan konflikt yashagan qahramondir. "Antagonist is the character, force, or collection of forces that stands directly opposed to the protagonist and gives rise to the conflict of the story"[6].

Bulardan tashqari, foil atamasi 2-darajali qahramon uchun qo'llaniladi va bu bosh qahramonga dushman yoki qarshi turuvchidir. "Foil is a secondary character who contrasts with a major character"[7].

Personaj-tipni ko'rsatish uchun ingliz tilida "stock character" termini ishlatiladi. "Stock character": "(simplified stereotype) is a character type that appears repeatedly in a particular literary genre, one which has certain conventional attributes or attitudes"[8].

Xarakter-tipning muhim belgilari quyidagilardan iborat: u ma'lum bir adabiy janr asarlarida qayta-qayta namoyon bo'ladi, ma'lum an'anaviy xususiyatlarga ega, shuningdek, asarda ikkinchi darajali va sxematikdir.

Arxetip obraz - bu turli mualliflarning bir qator adabiy asarlarida qayta-qayta uchraydigan va ma'lum bir umumiy xususiyatlarga ega bo'lgan adabiy personaj- obrazdir.

Personaj obrazi - ma'lum bir badiiy, kompozitsion va lingvistik vositalar yordamida ko'rsatiladigan xarakter, tashqi ko'rinish, harakatlar, nutq xususiyatlarini tashkil etuvchi barcha elementlarning yig'indisidir.

Shuni ta'kidlash kerakki, lingvokulturologiya, psixolingvistika va lingvopersonologiyaga oid so'nggi tadqiqotlarda adabiy xarakter lingvomadaniy tipni ko'rsatish usullaridan biri sifatida qaraladi: "Lingvomadaniy tipni badiiy asardagi personaj sifatida ko'rsatish mumkin. Shu bilan birga, tip real tarixiy shaxslar yoki xayoliy qahramonlarning umumlashmasidir"[9]. Lingvistik va madaniy tiplar "ma'lum bir madaniyat vakillarining taniqli tasvirlari bo'lib, ularning yig'indisi ma'lum bir jamiyat madaniyatini tashkil qiladi"[10].

Lingvomadaniy tip mavhum psixik shakllanish bo'lgani uchun u tadqiqot nuqtai nazaridan o'ziga xos tushuncha bo'lib, tilshunoslik va adabiyotshunoslikka oid fanlar tomonidan ko'rib chiqiladi. (Ivushkina, 2005; Korovina, 2005-yil; Yarmaxova, 2005).

Demak, "lingvomadaniy tip" tushunchasi "adabiy obraz" va "adabiy xarakter" tushunchalaridan kengroqdir. Biz o'z tadqiqotimizda adabiyotshunoslik va tilshunoslikning asosiy tadqiqot ob'ekti bo'lgan adabiy qahramon obrazlarini ko'rib chiqamiz.

Badiiy obraz sifatida adabiy xarakter tabiatning ikki tomonlamaligiga xosdir: bir tomondan, u ko'plab tarixiy, ijtimoiy va psixologik omillar ta'siri ostida shakllangan shaxsning shaxsiy fazilatlarini ularning, ijodiy usulning badiiy tabiati, muallifning yaratish uslubining o'ziga xosligi kabi ichki birligida mujassam etadi[11].

Xulosa va takliflar. "obraz" va "badiiylik" tushunchalari tahlilidan kelib chiqib, quyidagi xulosalarga kelindi:

tasvir - bu badiiy adabiyot yordamida yaratilgan va estetik ahamiyatga ega bo'lgan o'ziga xos va ayni paytda inson hayotining umumlashtirilgan tasviri. Badiiy obrazda real hayotiy xususiyat muallif tomonidan ijodiy o'zgartirilib, maxsus badiiy voqelikning bir qismi sifatida namoyon bo'ladi (V.V.Vinogradov, I.F.Volkov, N.A.Gulyayev, L.I.Timofeev);

personajning adabiy-badiiy portreti unga tegishli barcha lisoniy va uslubiy vositalarning yig'indisi asosida tug'iladi. Bu qahramonning "tashqi" va "ichki" holatining tavsifi, shuningdek, uning xatti-harakatlari, boshqa personajlar bilan munosabatlari, nutqi va fikrlash tarzining namoyishi.

personaj obrazini matn aloqalaridan, ya'ni badiiy asar matnini bog'lovchi va tartibga soluvchi mualliflik munosabatlari kategoriyasidan tashqarida ko'rib chiqish mumkin emas (L.G.Babenko, V.V.Vinogradov, A.K.Junisbayeva, N.A.Nikolina, G. Ya.Solganik);

badiiy matnni tahlil qilishda lingvopoetik yondashuvni kiritish asar mazmunini ochishga adabiyot nazariyalari asosida emas, balki aniq lingvistik materialni tahlil qilish uchun obyektiv asosda yondashish imkonini beradi (S. Sh.Akanaeva, O.S.Axmanova, E.B.Borisova, V.Ya.Zadornova, A.A.Lipgart).

ADABIYOTLAR

1. Мамедов Бухориддин, Тожибоев Мусо. Адабиёт назарияси. Маъруза матни. – Тошкент, 2005. – Б.27-29
2. Кухаренко, В.А. Интерпретация текста [Текст] / В.А. Кухаренко. -М : Просвещение, 1988 – С.149.
3. Scott, A. Current Literary Terms [Text] I A. Scott. - The Macmillan Press Ltd, 1980 – P.48
4. Scott, A. Current Literary Terms [Text] I A. Scott. - The Macmillan Press Ltd, 1980 – P. 126.
5. Scott, A. Current Literary Terms [Text] I A. Scott. - The Macmillan Press Ltd, 1980 – P.233
6. Scott, A. Current Literary Terms [Text] I A. Scott. - The Macmillan Press Ltd, 1980 – P.15.

7. Scott, A. Current Literary Terms [Text] I A. Scott. - The Macmillan Press Ltd, 1980 – P.109.
8. Scott, A. Current Literary Terms [Text] I A. Scott. - The Macmillan Press Ltd, 1980 – P.277.
9. Карасик, В.И. Лингвокультурный типаж' к определению понятия [Текст] / Карасик В.И., Дмитриева О.А. // Аксиологическая лингвистика лингвокультурные типаж / Сб. науч. тр. / Под ред. В.И. Карасика. -Волгоград, 2005. - С.17.
10. Карасик, В.И. Лингвокультурный типаж' к определению понятия [Текст] / Карасик В.И., Дмитриева О.А. // Аксиологическая лингвистика лингвокультурные типаж / Сб. науч. тр. / Под ред. Карасика В.И.. -Волгоград, 2005. - С.8
11. Кирилук З.В. Искусство создания литературного характера [Текст] / Кирилук З. В - Киев. Выща шк., 1986. – С.12.